

BOJ SLOVENSKÝCH OSVIETENCOV PROTI POVERÁM A PREDISUDKOM

TEODOR MÜNZ

Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava

Jednou z charakteristických čŕt osvietenského myslenia vôbec je boj proti poverám a predsudkom rozličného druhu. Ako k tomuto boju došlo, z čoho vyrástol?

Rozklad hospodársko-sociálnej štruktúry feudálnej spoločnosti, ktorý sa začal v neskorom stredoveku a bol spôsobený snahami rodiacej sa buržoáznej spoločnosti, odrazil sa aj v jej duchovnom svete. Tu je v prvom rade badateľné určité uvoľnenie z pút oficiálneho svetonázoru, diktovaného katolíckou cirkvou, prenikajú sem nové záujmy, nové orientácie, nové myšlienky, tomuto svetonázoru buď otvorene nepriateľské, alebo viac-menej sa od neho odchyľujúce a podkopávajúce jeho autoritu. Takého charakteru bol obnovený záujem o staré, pohanské, rímske a grécke umenie, také boli rozličné náboženské reformačné hnutia, také boli nové metódy vedeckého skúmania, ktoré sa razili proti metódam scholastickým. Veľké zemepisné objavy (Amerika) a niektoré výsledky prírodovedeckého skúmania (astronómia) výdatne pomáhali podkopávať tento starý svetonázor.

Je pochopiteľné, že feudálna reakcia sa na tieto procesy nečinná, ale že im kládla všemožný odpor. A tak keď na jednej strane vstupuje Európa do novoveku v znamení veľmi jasných perspektív všestranného rozvoja dlho putovaných ľudských síl, tak na druhej strane vchádza do neho v znamení najčiernejšieho boja proti ľudskosti, v znamení inkvizície, náboženských vojen, upaľovania stríg, čarodejní, no i pokrokového zmýšľajúcich vedcov a filozofov a všestranného prenasledovania slobodnejšieho myslenia vôbec. Prípady Bruna, Vaniniho, Galileiho, Koperníka, Bayla, Descarta a množstva iných sú príliš dobre známe, takže ich tu netreba rozvádzať.

Počiatok novoveku je zvlášť charakteristický prenasledovaním a upaľovaním stríg a čarodejní. Cirkev, oslabovaná a popudzovaná kacírstvom rozličného druhu, obrátila sa v zvýšenej miere než kedykoľvek inokedy proti týmto — ako verila — spojencom diabla a nepriateľom ľudského pokolenia, majúcim na svedomí mnoho ľudských nešťastí. Že pritom nešlo vždy len o teoretické záujmy, o ochranu viery, ale aj o záujmy praktické, hospodárske, o tom nemožno pochybovať.

Verilo sa, že tzv. strigy a čarodejnice majú s diablom zmluvu, že sú s ním v častom spojení a že spolu škodia ľuďom. Tak napr. bežným výkonom čarodejní boli vraj búrky, víchrice a krupobitia, ktoré niekedy spustošili len niektoré polia, kým iné, susedné, zostali neporušené — dôkaz, že čarodejnica bola voči niekomu zaujatá a s niekým sympatizovala. Čarodejnice zaklínali a spôsobovali nemoci rozličného druhu, ktoré navštevovali zvyčajne len jednotlivcov. Väčšie pohromy, ako mor, zemetrasenia a pod., spôsoboval vždy diabol. Všetko bolo plné zlých duchov,

potulujúcich sa svetom a hľadajúcich príležitostí, ako ľuďom škodiť, všetko bolo tajomné, nadprirodzené.

A cirkev sa pustila do boja proti týmto nepriateľom ľudského pokolenia. Na začiatku XIII. stor. zriadil pápež Inocenc III. inkvizíciu, ktorej padlo za obeť nesmierne množstvo ľudí. Roku 1484 vydal pápež Inocenc VIII. bulu, ktorá dala podnet k masovému prenasledovaniu čarodejníč a stríg. Podobné buly vydali neskoršie pápeži Július II. (1504) a Adrian VI. (1523). Boj cirkvi bol morálne podporovaný a sankcionovaný samou bibliou, kde je veľa zmienok o zlých duchoch (diabol sužoval Jób, satan pokúšal Krista na púšti a vyniesol ho na vrch chrámu, množstvo posadnutých zlým duchom atď.) a kde sa tiež nabáda k usmrcovaniu čarodejníč. V II. knihe Mojžišovej, kap. 22, v. 18 *Kralickej biblie* čítame: „Čarodejníci nedáš živu býti“. Preto je tiež pochopiteľné, že proti čarodejníčiam bojovali svorne s katolíkm i protestanti. Známe sú Lutherove slová: „Nemal by som s týmito čarodejníkami zľutovania, všetky by som ich upálil!“ Luther ustavične zdôrazňoval povinnosť upaľovať čarodejnice. Keď Kalvín menil ženevské zákony, tak zákony proti čarodejníčiam ponechal.

Boj proti čarodejníčiam vrcholil v XV. a XVI. stor. a skončil pomerne veľmi neskoro. V Španielsku upálili čarodejníka ešte roku 1780, v Škótsku roku 1727, v Anglicku roku 1712. Vo Francúzsku ešte roku 1850 vypočúval súd dvoch manželov preto, lebo zahubili nejakú ženu ako čarodejnicu. Posledná súdna poprava tohto druhu v Európe bola vo Švajčiarsku roku 1782, posledný zákon o popravách, írsky štátut, bol zrušený roku 1821.¹

Sú záznamy o tom, že strigy a čarodejnice sa upaľovali aj na Slovensku. Žiaľ, tento materiál nie je vôbec spracovaný, takže sa tu nemôžeme oprieť o nič pevného.

Paralelne s upaľovaním čarodejníč a stríg rozvíjali sa v Európe boje spojené s reformačnými hnutiami. Kacírske sekty sa vyskytli už v posledných storočiach stredoveku (valdenci XII. stor., albigeni XI.—XIII. stor. a iné) a hodne sa rozrástli začiatkom novoveku. Je nepochybné, že tieto hnutia boli výrazom hospodársko-sociálneho odboja rozličných vrstiev obyvateľstva európskych krajín proti feudálnym poriadkom. Tento odboj sa v ideologickej oblasti prejavil ako rozličné kacírske hnutia, volajúce po väčšej-menšej reformácii náuk alebo poriadkov oficiálnej katolíckej cirkvi. Výsledkom toho bolo rozštiepenie pôvodne jednotnej náboženskej náuky a rozličné spory s tým spojené. Tieto spory nevznikali len medzi katolíkm i a prívržencami rozličných reformačných hnutí, ale aj medzi reformátmi samými, pretože niektoré hnutia si boli príbuzné a ich splynutiu prekážali — navonok — len niektoré články viery alebo formy obrádov. Tak napr. v Anglicku medzi puritánmi, prívržencami reformačného hnutia, ktoré vyšlo zdola, z ľudu a anglikánmi, reformačným hnutím, ktoré vyšlo od panovníka, boli vážne spory o znamenie kríža pri krste, o štóly a oltáre, o kľakanie si pri mene Ježišovom atď.² Ako je známe, Luther mal s Zwinglim spory o sviatostiach: kým Luther tvrdil, že v oltárnej sviatosti je pravé telo a pravá krv Kristova, Zwingli to všetko chápal symbolicky. A takýchto príkladov by sa dalo uviesť veľmi veľa. Pretože však často išlo v podstate o problémy praktického, hospodárskeho a nie teoretického charakteru, nezostalo len pri slovných dišputách, ale prechádzalo sa ku zbraniam a dlhoročným tzv. náboženským vojnám, ktoré pustošili celú Európu.

¹ Tieto dáta sú čerpané z diela W. E. H. Leckyho, *History of the rise and influence of the spirit of Rationalism in Europe*, I. Vol., London 1866.

² Pozri G. V. Lechler, *Geschichte des englischen Deismus*, Stuttgart und Tübingen 1841, 20 a pred.

Otázka náboženského uvoľnenia sa niekedy spájala s otázkou uvoľnenia národného. Rím ako najvyšší organizátor katolíckej cirkvi silno zasahoval do vnútropolitických udalostí jednotlivých štátov a so snahou emancipovať sa z jeho područia duchovne bola niekedy spojená snaha emancipovať sa i politicky. O toto sa usiloval v Anglicku Henrich VIII., zakladateľ reformácie zhora, ktorý urobil hlavou cirkvi v Anglicku panovníka, tam smerovalo galikánske hnutie vo Francúzsku, ktoré vyvrcholilo roku 1682 deklaráciou o galikánskych slobodách. Deklarácia hovorila o „nezávislosti francúzskej cirkvi od politických požiadaviek rímskeho veľkňaza“.³ Kališnícke a táboritské hnutie husitské nemalo len charakter reformačný, ale aj národnooslobodzovací, lebo bolo zamerané aj proti nemeckej šľachte a Nemeckej ríši. Takto sa už v týchto súvislostiach stretávame s prejavmi nacionalizmu a národnej nenávisti — faktormi, ktoré hrali v živote národov v neskorších storočiach veľmi významnú úlohu.

V takomto hospodársko-sociálnom a duchovnom ovzduší, ktorého kontúry sme tu, pravda, načrtli len veľmi zhruba, rodilo sa osvietenstvo. Ako ideológia vyspelejšej buržoázie a vyššia forma odboja proti feudálnemu svetonázoru a feudalizmu vôbec nadviazalo na niektoré stránky predchádzajúcich protifeudálnych hnutí, t. j. humanizmu, renesancie a reformácie, rozvíjalo niektoré princípy nimi nastolené ďalej, no obrátilo sa tiež proti určitým stránkam ich činnosti a proti určitým ich náukám vôbec. Zavrholo spory o vieroučné nezrovnalosti medzi prívržencami jednotlivých reformačných hnutí, ich boj proti strigám a čarodejníciam, odsúdilo národnú nevraživosť a pod., odhladiť od toho, že niektoré výbežky osvietenstva, napr. francúzski materialisti, postavili sa proti náboženstvu vôbec. Vcelku možno povedať, že proti všeobecnému partikularizmu, ktorý vznikol rozbitím pôvodnej stredovekej svetonázorovej jednoty a ktorému holdoval počiatok novoveku, snažili sa osvietenci znovu zaviesť jednotu, spojiť spoločným menovateľom všetkých ľudí a na tomto základe uviesť do ich myslenia a konania súlad a poriadok. Pravda, nešlo tu o jednotu pôvodnú, stredovekú, ktorá spájala ľudí v duchovnej oblasti na základe zjaveného náboženstva a určitých transcendentálnych momentov, ale o jednotu vyššiu, dokonalejšiu, základy ktorej tkveli v ľuďoch samých, boli im imanentné, tvorili všeľudskú prirodzenosť. Mal sa na nej podieľať napr. zdravý rozum, ktorý je „najlepšie na svete rozdelený“, ako hovorí Descartes hneď v prvej vete svojej *Rozpravy o metóde* a ktorá vlastnosť je „prírodná u všetkých ľudí rovnaká“, ako hovorí ďalej, mala na nej participovať všeľudská, prirodzená láska, láska človeka k človeku, ktorá ako všeobecná a vrodená mala premáhať partikulárnu, umele do človeka vnesenú lásku náboženskú, lásku katolíka len ku katolíkovi a protestanta len ku protestantovi, ako hlásal jeden z posledných osvietenecov — Feuerbach, malo k nej patriť päť základných náboženských právd, všetkým ľuďom a priori daných a u všetkých rovnakých, ako ich formuloval a propagoval Herbert of Cherbury atď., atď. Na tomto základe sa mal stretnúť kresťan, mohamedán, žid a pohan, Nemec, Francúz, Angličan, bohatý a chudobný atď. To, čo mali ľudia spoločné, malo pretráť cez všetko, čo ich delilo.

Je pochopiteľné, že vychádzajúc z týchto princípov, napr. z princípu, že sa treba riadiť zdravým rozumom, podopretým skúsenosťou a vedou, teda z empirických zásad, nemohli sa osvietenci kladne stavať voči viere v strigy a čarodejnice, opantané množstvom protirozumových a nevedeckých povier, bludov a predsudkov, nedokázaných, predpojatých názorov. Svetlo rozumu, ktorý, výdatne súc posilňovaný

³ R. Garaudy, *Cirkev, komunizmus a kresťanstvo*, Bratislava 1951, 18.

rastúcimi úspechmi prírodných vied, bol povýšený za najvyššieho sudcu v problémoch týkajúcich sa poznania, malo nemilosrdne páliť všetky pavučiny povier a predsudkov a zaháňať temnoty. Nebolo temer väčšieho osvieteniského mysliteľa, ktorý by sa nebol zamýšľal nad upaľovaním stríg a čarodejníc, nad názormi s tým spojenými a nad súčasnou náboženskou a vzráhajúcou sa nacionálnou roztrieštenosťou. Bacon, jeden z prvých osvietenecov, formuloval svoju teóriu štyroch druhov idolov ako prekážok správneho poznania, teóriou dvoch právd oddelil vedu od teológie, obrátil sa proti scholastike a propagoval indukčnú metódu poznávania. Jeho súčasník a známy, Herbert od Cherbury formuloval päť základných náboženských právd, ktoré jediné sú vraj opodstatnené a pravdivé, kým všetky ostatné náuky ktoréhokoľvek náboženstva sú bludy, výmysly kňazov na balamutenie ľudí (prameň názoru niektorých francúzskych osvietenecov, že celé náboženstvo ako také je výmyslom kňazov — názor, s ktorým sa ostatne stretávame už u gréckych sofistov). Tým Herbert zavhol spomenuté už súčasné a často veľmi malicherné spory jednotlivých reformačných prúdov o články viery a povzniesol sa nad ne. Prvým skutočným bojovníkom proti viere v strigy a čarodejnice bol Montaigne. Svojím pokojným, neútočným, no tým pôsobivejším skepticizmom podkopával nekritickú vieru v pravdivosť všetkého toho, čo nám zmysly a rozum podávajú ako objektívne existujúce a overené. Ľudia si vraj myslia, že sa najmenej mylia v tých veciach, o ktorých sa presvedčiť je najťažšie. Tvrdia, že niečo sami videli, alebo sa opierajú o slová autority a tak potom „poznáme príčiny a prostriedky tisícov vecí, ktoré nikdy nejestvovali“. Treba byť oveľa kritickejším vo svojich súdoch a namiesto istého tvrdenia hovoriť „zdá sa mi“, „myslím“, „hovorí sa“ atď. Naše zmysly nás klamú, podliehame ilúziám a halucináciám a takto možno vysvetliť mnoho tzv. nadprirodzených javov. „Je oveľa prirodzenejšie predpokladať, že náš rozum bol oklamáný vrtkavosťou nášho zmäteného ducha, než že niekto spomedzi nás bol s telom i kosťami vynesý na metle hore komínom cudzím duchom. My, ktorí sme ustavične zmietaní ilúziami vnútornými a našimi, nehľadáme ilúzie vonkajšie a neznáme“. On sám, Montaigne, vraj ešte nijaký zázrak, nijaké strašidlo nevidel. Treba, ako hovorí, klásť ozaj veľký dôraz na svoje názory, keď sa v ich mene odvažujeme pražiť ľudí zaživa.⁴

Takto podryval Montaigne nekritickú vieru v existenciu čarodejníc a nadprirodzených úkazov a pripravoval cestu názoru, že všetko treba vysvetľovať prirodzeným spôsobom. A po ňom prišli iní. Vo Francúzsku Charron, La Bruyère, v Anglicku Tindal atď. Skúmali sa všetky ľudské viery, ich pôvod a zistilo sa, že je medzi nimi mnoho povier a predsudkov, ktoré treba všetky vykoreniť, lebo sú na škodu pravdivému poznaniu a praktickému životu. Predsudky sú najrozmanitejšieho druhu a sprevádzajú nás od kolísky až po hrob. Dostávajú sa do nášho tela už s mliekom kojnej a utvrdzujeme sa v nich aj na univerzitách, ktoré sú „skutočnými semenskami predsudkov“, hovorí Toland.⁵

A takto sa bojovalo aj proti iným druhom nekritických vier a predsudkov rozličného druhu, proti nenávisti nacionálnej a konfesionalnej, proti fatalizmu, konzervativizmu, autoritárstvu atď. Osvietenci sa vcelku snažili uvoľniť ľudské myslenie z područia tradícií, zo zajatia minulosti, v ktorej videli často len dobu temna, zapríčinenú bludmi a omylmi a nimi vyvolanými spormi (v tom prameni

⁴ Pozri Montaigne, *Essais*, III., chapitre XI. (Des boiteux) a iné.

⁵ Pozri *Lettres philosophiques*, Londres 1768, Première lettre (*De l'origine et de la force des préjugés*).

názor o nehistoričnosti osvietenstva), zaktivizovať sily človeka, duchovné i fyzické, rozlične ubíjané, osamostatniť ho, dokázať mu, že musí rozmýšľať a konať, pomáhať si sám, že príroda mu stojí svojimi možnosťami k dispozícii. Pravda, treba ju poznávať a boriť sa s ňou, treba jej vyrvať jej tajomstvá. S tým súviselo osvietenenské hlásanie blahobytu už tu na zemi. Poznanie pre prax, pre zlepšenie životných podmienok — to bolo heslo vtedajšej pozemsky zameranej a utilitaristicky zmýšľajúcej buržoázie.

Také sú zhruba črty, ktoré boli spoločné osvieteniskému mysleniu európskych národov. Popri tom tu boli, pravda, aj veľké odchýlky, ba často sa stretávame aj s názormi protichodnými. To už prislúcha k špecifickému charakteru osvietenstva toho ktorého národa, tvorenému prostredím, v ktorom sa vyvíjalo. Ba aj tieto spoločné črty, ktoré sme tu nadhodili, boli niekedy len rovnako znejúcimi heslami, za ktorými sa skrýval rozličný obsah. Tak to bolo aj u nás, ako ukážeme na konkrétnych prípadoch. Týmto špecifickými črtami osvietenstva jednotlivých národov sa však v tejto práci nebudeme zapodievať, lebo sa vymykajú z rámca našich úvah. Bližšie si všimneme len špecifický charakter slovenského osvietenstva.

*

V slovenskom osvietenstve sa tiež stretávame v hojnej miere s bojom proti poverám a predsudkom rozličného druhu a tiež s onými všeobecnými črtami osvieteniského myslenia, ktoré sme naznačili. No náš osvieteniský boj proti poverám mal svoje špecifické zafarbenie, ktorým sa napr. líšil od boja proti poverám u francúzskych osvietenecov. Kvôli pochopeniu tejto jeho špecifčnosti si musíme najprv všimnúť okolností, za akých vznikol.

Osvietenstvo na Slovensku vzniklo pomerne neskoro, vtedy, keď v iných krajinách bolo už na ústupe. Signálom k jeho rozvoju boli reformné snahy Jozefa II. Jozef II. dal niektorými svojimi reformami oficiálny výraz pokrokovým tendenciám, ktoré sa rozvíjali v hospodárskom, sociálnom i duchovnom živote jeho krajín, tendenciám vcelku buržoáznym, smerujúcim proti feudálnym poriadkom a feudálnemu svetonázoru. Aj Slovensko v rámci celého Uhorska vtedy už javilo známky silného rozkladu feudalizmu a narastania buržoáznej vrstvy obyvateľstva, no táto bola vtedy ešte veľmi tenká, nevyvinutá. Budovali sa manufaktúry, zavádzala sa racionalizácia v poľnohospodárstve atď. Jozef II. sa v duchu fyziokratických hesiel snažil povzniesť hospodársku prosperitu štátu pozdvihnutím úrovne sedliaka a za tým účelom nariadil, aby sa pre sedliakov písali hospodárske knižky, aby ľud bol oboznamovaný s poznatkami moderných vied, aby sa zbavoval pover, predsudkov atď. To sú „oficiálne“ korene pomerne veľkého rozmachu našej osvieteniskej vedecko-popularizačnej spisby a aj nášho osvieteniského boja proti poverám a predsudkom.

Veda na Slovensku sa, samozrejme, pestovala aj v predosvietenskom období, a to aj popularizačná tvorba.⁶ V osvietenstve však dostala širší spoločenský význam a dosah, než mala predtým, čo súviselo, ako sme už povedali, s hospodárskym rozvojom krajiny a s tým spojenými reformnými snahami Jozefa II. Teraz sa veda obracala k ľudu viac, chcela ho poučať, osvecovať, z čoho mal mať všestranný úžitok. To jej dávalo prevažne didaktický charakter. Oveľa menej sa v týchto

⁶ Pozri J. G. Žatkuliak, *Ludovýchovný pracovník Juraj Fándli*, Bratislava 1951, 47—51.

dobách stretávame u nás so základnou výskumnou prácou než s popularizáciou už známych vedeckých výsledkov. To však umožnilo prístup k vede aj mnohým pracovníkom, ktorí neboli priamo odborníkmi v tom ktorom vednom odbore, resp. ani pracovníkmi v ňom, ale iba záujemcami, amatérmi a ktorí šírili nadobudnuté poznatky ďalej. Boli to z veľkej časti kňazi. Zdrojom týchto poznatkov boli zväčša práce cudzích autorov, najmä nemeckých. Známi boli však aj prírodovedci francúzski (Buffon), ba niekedy sa citovali ešte aj antickí autori, napr. Aristoteles.

Ohniskami vedeckej práce na Slovensku sa stali po zatvorení košickej a prenesení trnavskej univerzity učené spoločnosti, ktorých vzniklo u nás v osvietenstve veľké množstvo, ďalej Banská akadémia v B. Štiavici, no o vedu sa zaujímali aj horliví jednotlivci. O popularizáciu vied medzi ľudom sa najviac zaslúžila Societas Slavica, banskobystrická učená spoločnosť, ktorá pôsobila v rokoch 1785—1786 a vydala dva ročníky časopisu Staré noviny literiniho umění za hlavnej redakcie O. Plachého. Časopis bol venovaný výlučne ľudovýchove. „*Toto institutum jest neyobzvlášťěji k osvěcování obecného lidu božího slovenského a ve tmách mnohých sedícího vynaleznauté*“.⁷ Noviny otvorene priznávali, že slúžia osvetovým snahám Jozefa II. Rozsah vedeckých disciplín, ktorým sa venovali, bol veľký. Podtitul Starých novín znie: „*Spolusebrání rozličných spisů z všelikého umění historického, geografického, filozofického, fyzikálskeho, hvezdárskeho a ökonomikálskeho k užitečnému času trávení v umění zběhlých slovenského jazyka milovníků a potřebnému naučení mladého věku lidí*“.⁸ Staré noviny tento program aj plnili. Priniesli množstvo článkov z rozličných vedných odborov, kde propagovali moderné vedecké poznatky a účinne rozširovali duchovný obzor čitateľov. — Veľký kus pozitívnej práce vykonalo Literárne učené tovaryšstvo, založené roku 1792 v Trnave. K jeho členom patrili aj Juraj Fándli, pracovník na poli ľudovýchovy a filológ A. Bernolák. Tovarýšstvo vydávalo poučné knihy a urobilo prvé nábehy k zavedeniu spisovnej slovenčiny. — Rozličnými vednými odbormi (základným výskumom), ako národopisom, históriou, numizmatikou, slovanskou mytológiou, filozofiou, pedagogikou, literárnou históriou atď., zaoberali sa aj členovia Učenej spoločnosti malohontskej (založenej roku 1808) v sborníku zvanom Solennia, ktorého vyšlo 25 ročníkov, no niektorí uverejňovali i samostatné vedecké práce, napr. J. Feješ. — Vyvinutý zmysel pre potreby dňa mala aj Učená spoločnosť baňského okolí, založená roku 1809 B. Tablicom. Spoločnosť cheela vydávať knihy, ktoré by opisovali „mravy a obyčaje liptovských neb zvolenských aneb y jiných Slováků“, „fabriky neb dílně a řemesla, kterýmiž se liptovští zvlášť v Hrádku, kdež i měčirna založená jest a zvolenští Slováci žijí“, ktoré by informovali „o plátenictví oravském, v celém jeho obsahu ... o handli turčanů s olejem, v jakémž stavu za starších časů byl a v jakém nyní jest“ atď.⁸ Spoločnosť však nemohla svoje plány realizovať, lebo roku 1824 cenzúra odmietla povoliť vydanie jej prvej práce a jej činnosť tým zanikla.

Popularizačný a osvetný charakter mali aj diela mnohých pracovníkov-jednotlivcov. Tu treba spomenúť Fándliho diela *Pilní domajši a poľní hospodár*, *Zelinkár*, *Slovenskí včelár*, *O uhoroach rozmluváňi*, Tešedíkovu prácu *Der Landmann in Ungarn*, Bartolomeidesove diela *Hystoria o Ameryce*, *Kratičká hystorie přirození*, *Geografia aneb vypsání okršliku zemského*, *Ekonomyka slovenská* (v rukopise), Michalkovo *Rozmlauvání učitele s niekoľik sedláky o škodlivosti pověry při obecném*

⁷ Záver *Pro memoria*, 1786 (nestránkované).

⁸ Citované podľa J. Kvačalu, *O vzniku a dejoch „Učenej spoločnosti banského okolia“*. Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti, roč. XVIII, č. 1, 52—53.

lidu veľmi panujúcý, *Fyzika* (prvá slovenská fyzika, ako poznamenáva Michalko), Tablicov *Lidomil*, *Dyetetyka*, Palkovičov kalendár a množstvo prác iných autorov. Ako uvidíme, veda sa vtedy dostala i do kázní a prednášala sa s kazateľnic (Langhoffer a iní).

Je pochopiteľné, že pomerne čulý ruch v našom vtedajšom hospodárskom a sociálnom živote, veľký záujem o vedu a jej široko založená popularizácia museli otriasť starým svetonázorom u nás, silno vplývať na jeho rozklad a pomôcť pri prebojovávaní svetonázoru nového. V slovenskom osvietenstve sa stretávame s temer všetkými všeobecnými črtami osvietenskými, ako sme ich už spomenuli. Popri snahe o šírenie osvety, a to tak medzi vzdelanými vrstvami, ako aj medzi pospolitým ľudom, ale hlavne týmto, je tu snaha o riešenie problematiky rozumom ako poznávacou zložkou uznávanou za najkompetentnejšiu, teda racionalizmus, indukzívny a deduktívny, a vcelku umiernený boj proti predsudkom a poverám, proti konfesionalnej a nacionálnej nevraživosti, snaha o čiastočné myšlienkové osamostatnenie človeka, zdôrazňovanie potreby spohodlniť si život už na zemi a nielen po smrti v nebi, určité utilitaristické tendencie atď. atď. Vcelku možno povedať, že aj u nás je badateľná všeobecná osvietenská tendencia odstrániť súčasnú roztrieštenosť medzi ľuďmi a spojiť ich tým, čo majú spoločné. Týmto všetkým sa slovenské osvietenské myslenie zapojilo do prúdu celoeurópskeho osvietenstva a zohralo pokrokovú úlohu vo vývoji domáceho myslenia, v procese duchovnej emancipácie z područia feudálneho myslenia. Pravda, slovenské osvietenstvo javí aj všeobecné idealistické črty a nedostatky európskeho osvietenstva, ktoré spomenieme neskoršie.

No hospodárska, sociálna a celková kultúrna situácia na Slovensku koncom XVIII. stor. nebola natoľko vyvinutá, aby sa naše osvietenstvo bolo mohlo tak naplno rozvinúť a dovoliť si taký smelý myšlienkový rozlet, ako to bolo v niektorých západoeurópskych krajinách. Slovensko bolo ešte aj vtedy veľmi zaostané, buržoázna vrstva obyvateľstva, v tých časoch tvoriť a nositeľka vyšších životných foriem, bola u nás vtedy ešte veľmi tenká a vôbec nie výbojná, takže o nejakom myšlienkovom radikalizme u nás v tých časoch nemožno hovoriť. Je zákonitým javom, že za veľkého hmotného i duchovného útlaku (aký u nás bol za feudalizmu) jedinou ozaj kvitnúcou formou duchovnej kultúry je náboženstvo. Tak to vtedy bolo aj u nás. A náboženstvo bolo tiež najväčšou duchovnou brzdou smelšieho myšlienkového rozletu našich osvietencov. Nie že by oni azda, súc ateistami, boli museli brať ohľad na oficiálne náboženstvo a prispôbovať sa mu, ale sami boli veriaci. Veď až na malé výnimky nositeľmi slovenských osvietenských myšlienok boli kňazi! Tento fakt silno prispieva k pochopeniu svojráznych črt slovenského osvietenstva. Snaha ochraňovať kresťanské náboženstvo je ústredná niť, ktorá sa vinie všetkými disciplínami nášho osvietenského myslenia a teda aj bojom proti poverám a predsudkom a vytvára špecifický charakter tohto boja. Konkrétne naň poukážeme v ďalšom texte. Z tohto rámca sa vymyká iba tvorba neskorého slovenského osvietenca Horárika, ateistu, protináboženského mysliteľa, prívrženca Feuerbachovho.

Je pochopiteľné, že za takýchto okolností sa naši osvietenci nemohli dostať k materializmu, ako sa dostalo napr. ľavé krídlo francúzskych osvietencov a že zostali idealistami. No zároveň tiež nemožno nevidieť, že v ich idealistickom systéme bolo viac materialistického obsahu, než bolo v systéme predošlom, proti ktorému bojovali a že spoločensky a vedecky zohral aj pokrokovejšiu úlohu. Popudy k prenikaniu tohto materialistického obsahu do ich celkovo idealistického systému

prichádzali zdola, z praxe a zo styku s vedami, ktorý, ako sme ukázali, bol veľký. Ako hovorí Engels, filozofov v „dlhom období od Descarta po Hegla a od Hobbesa až po Feuerbacha nehnala dopredu iba sila čistej myšlienky... Naopak. V skutočnosti ich hnali vpred najmä obrovský a stále rýchlejší a búrlivejší pokrok prírodných vied a priemyslu... Aj idealistické systémy samé sa čoraz viac a viac naplňali materialistickým obsahom a snažili sa panteisticky zmierniť protiklad ducha a hmoty; a tak predstavuje napokon Heglov systém čo do metódy a obsahu len na hlavu postavený materializmus“.⁹

Teda styk s vedami plnil idealistické systémy materialistickým obsahom a nútil idealistov robiť ústupky materializmu. A presne tak to bolo aj u nás v osvietenskom období.

*

Boj proti poverám a predsudkom sa u nás rozvinul na pomerne veľmi širokom fronte a jeho obsah bol zhruba taký, aký bol obsah boja proti poverám a predsudkom v iných, najmä západných európskych štátoch. No vzhľadom na to, že naše osvietenstvo sa rozvinulo pomerne neskoro, proti upaľovaniu stríg a čarodejní sa u nás už nebojovalo, hoci sa ešte hodne spomínali, a to len v tom zmysle, že sa podvracala ich existencia. Proti nacionálnym a konfesijným predsudkom, proti fatalizmu, konzervativizmu a autoritárstvu sa však u nás bojovalo tak ako všade inde, aj keď oprávnenie k boju našich osvietencov proti týmto nešvárom sa čerpalo občas z iných prameňov. Týmto prameňom boli niekedy ešte náuky kresťanského náboženstva. Povera bola u nich výrazom nevery a kacírstva, podobne aj nacionálne a konfesijné predsudky. V biblii sa totiž miestami hovorí proti nim. (Pravda, miestami zase v ich prospech. Preto sa o ňu mohli opierať aj tí, čo strigy upaľovali, aj tí, ktorí bojovali proti tomu). No to bolo len idealistické rúcho, pod ktorým sa skrývalo mnoho materialistického obsahu. Veď naši osvietenci bránili svoje staré biblické výroky a náuky novými argumentmi, opierali sa priamo o poznatky prírodných a iných vied! Ba často skorigovali v tomto zmysle aj niektoré biblické náuky.

Boj proti povere bol u nás teda tesne spätý s otázkou náboženskou. Vyžadoval to už aj charakter povery samej. Pritom naši osvietenci mali oveľa širší pojem povery, než ho máme dnes. Často pod poverou rozumeli aj to, čo by sme dnes nazvali len omylom a pod. Ale nech prehovorí osvietenci sami! Ako charakterizovali poveru? P. Michalko, pilišský učiteľ, náš najväčší osvietenský bojovník proti povere hovorí: „*Púvčrčivost* aneb *pověra* vlastně jest, když lidé více za pravdu uznávají jako sluší, anebo když to za dobré a pravdivé drží, co není takové. Nevěra naproti tomu jest, když méně věříme jako věřiti máme. Odkud následuje, že věření anebo víra musí nětco prostředního býti, když totiž ani více, ani méněji nevěříme, jen jako sluší. V širším zmyslu *pověra* aneb *púvčrčivost* jest všecko to věření a činění, které vlastnostem Božím a přirozenému světu tohoto běhu na odpor postavené jest“.¹⁰ Túto charakteristiku parafrazuje aj M. Inštitoris-Mošovský v úvode ku Michalkovej knihe. Pregnantnejšie charakterizuje poveru Tešedík, keď hovorí: „*Pověra* anebo *púvčrčivost* jest, když člověk více věří, nežli sám Pán Bůh, zdravý

⁹ Marx — Engels, *Vybrané spisy* II., Bratislava 1953, 334.

¹⁰ *Rozmlauvání učitele s několik sedláky o škodlivosti povery při obecném lidu velmi panující,* v Prešporku 1802, 293—294.

rozum a zkušenost jako pravdu dosvědčují. Nevěra když člověk ani to nevěří, coby podle zjeveného svědectví Božího, podle zdravého rozumu a zkušenosti věřití měl a mohl".¹¹ Tešedíkova definícia je azda prvá osvieteniská definícia povery na Slovensku. Podľa charakteristiky O. Plachého „půvěřčivost... jest takový daremný obyčej lidský, podle kteréhožto se lidé na milostné řízení Boží zapomínají a přirozené připadnosti nepřirozeným neznámým příčinám připisují, áno, od jistých věcí větší působení očekávají jakožto z jejich přirozených mocí vystati může. Nasledovně všechna půvěřčivost z nevěry, jenž jest kořen y tohoto hříchu a z nevědomosti neb hlúposti původ svůj má. Kdo zajisté milostivé řízení boží zapírá a pravé známosti Boží nemá, jest přirozeně k půvěřčivosti náchilný“.¹²

Z týchto ukážok vidieť, že povera sa u nás charakterizovala ako niečo, čo odporuje medziiným aj bohu a náboženstvu; pravda, išlo tu len o náboženstvo kresťanské, zjavené, pravé, ako verili naši osvietenci, kým židovstvo a pohanské náboženstvá patrili — podľa nich — tiež k povere, lebo nemali v sebe nič božského, boli výtvormi ľudí a ich náuky boli bludné. Inštitoris-Mošovský rozoznáva napr. dvojakú poveru: jedna spočíva v tom, že namiesto pravého boha sa uctieva boh nepravý, ako to robia napr. pohanovia a Židia, alebo že aj pravý boh sa uctieva zle, druhá má širší rozsah, patria sem všelijaké ľudové povery. Možno povedať, že u našich osvietencov vcelku ešte preráža dogmatický postoj kresťanských cirkví, že jedine ich náboženské učenie je to pravé, kým všetky ostatné sú bludné.¹³

No boli tu aj iné dôvody, pre ktoré sa zdôrazňovalo, že boj proti povere je spojený s očistou kresťanského náboženstva. Roky, v ktorých písali naši osvietenci svoje práce proti povere, boli rokmi šírenia náuk francúzskych osvietencov a medzi nimi aj materialistov, alebo priamo rokmi výbuchov veľkej francúzskej revolúcie, na prípravách ktorej po duchovnej stránke mali títo osvietenci veľký podiel. A ich materializmus, resp. deizmus sa odrazil aj v ich ponímaní povery. Podľa nich poverou bolo všetko, čo odporovalo rozumu a teda aj každé pozitívne náboženstvo.¹⁴ Pravda, Francúzi niekedy kvôli oklamaniu cenzúry proti náboženstvu priamo nevystupovali, ba materialistov a ateistov ohovárali. No skutočné tendencie tohto boja boli aj tak dosť priezračné. Prezreli ich aj u nás a, pochopiteľne, obrátili sa proti nim. Tak napr. M. Inštitoris-Mošovský súhlasí s tým, aby sa učitelia „proti této tak šeredné a škodlivé potvoře, totiž pověře ve jménu Páně ozbrojili a ji, kdekoli na ni natrefí, zmužile a jednomislně potírali. Ale však tak, aby snad s koukolem spolu y pšenici nevytrhali, to jest s nekřesťanskau pověrau spolu y křesťanskau víru z cýrkyve nevyobcovali. Komu běh nynějšího světa dobře jest známý a při tom jest y upřímný milovník Krysta Ježíše a jeho s. učení, tomu se jistě táto má upřímná výstřaha nebude viděti zbytečná. Nebo my nyní v takových smutných a zpohanilých časých žijeme, v kterých dnešním tak řečeným osvícencům téměř všechno cokoli naši křesťanští předkové učili a věřili jest starosvětská slepá po-

¹¹ Knížeczka k čítání k prvním začátkům vzdělání školských dítek, v Prešporku 1780, 82.

¹² O škodlivosti půvěřčivosti, Postyla domovní I., v Banské Bystrici 1805, 420—421.

¹³ Nemožno nevidieť, že všetky uvedené charakteristiky povery sú si veľmi podobné a že poukazujú na spoločný prameň, z ktorého boli pravdepodobne čerpané. Naši osvietenci sa v tejto veci najviac opierali o literatúru nemeckú, v ktorej sa povera chápala obdobne. Pozri napr. *Darstellungen aus dem Gebiete des Aberglaubens*, od anonymného autora, Grätz 1801. Odvoláva sa na ňu napr. Inštitoris-Mošovský v úvode k Michalkovej knihe *Rozmlauvání*.

¹⁴ Pozri napr. heslo Povera v diele *Encyklopedie aneb Racionální slovník věd, umění a řemesel*, Praha 1954, 109 a n.

vera. A tak proti obojím, puvěřcům y nevěrcům, musíme se rovnau smělostí a zmužilostí brániti a čest a slávu starého slova božího a evangelium Krystova retovati“.¹⁵ To sú mnohovravné slová. Hrdlička sa sťažuje, že „v časých našich s pověrou y vírou v jedno míšená, a cokoli y v této rozumného jest, nic více, než jménem pověry křtěno bývá“.¹⁶ A vraj „za časů našich menší pověra se opauští, větší pak se přijímá“.¹⁷ Teda podľa Hrdličku poverou sú asi náuky materialistov. Takto reagovali naši osvietenci na ponímanie povery súčasnými materialistami.

Bolo by však mylné nazdávať sa, že naši osvietenci sa vo svojom boji proti povere snažili o očistu a záchranu kresťanského náboženstva len preto, lebo bojovali proti Francúzom, a že teda idealistami boli len preto, lebo bojovali proti materialistom. Nie, proti materialistom bojovali preto, lebo boli idealistami; a podmienkami vzniku ich idealizmu bola, ako sme už povedali, domáca pôda, nevyvinuté domáce hospodársko-sociálne pomery. Ostatne nie všetci naši osvietenci bojovali proti francúzskym osvietencom. A tí, ktorí sa proti nim otvorene stavali, boli vcelku aj hodne konzervatívnymi, ba miestami vyslovene reakčnými mysliteľmi. Odpor, ktorý mal M. Inšitoris-Mošovský voči francúzskej revolúcii a „hadímu jedu“ Francúzov je známy.¹⁸ Práve tak je známa zaostalosť Hrdličkových sociálnych názorov¹⁹ i jeho konzervatívistický vzťah k súčasným „časům osvíceným“.²⁰

Ako sme už povedali, proti povere a predsudkom sa u nás bojovalo na podklade biblie. Citovali sa biblické výroky, v ktorých sa hovorí proti poverám, alebo sa líčili biblické výjavy, v ktorých sa potláčala povera.²¹

Michalko urobil mottom svojej knihy *Rozmlauvání* biblický výrok „Světské a babské kázně zavrž“ (I. Timot. 4, 7). Inšitoris-Mošovský líči v úvode k Michalkovej knihe Ježiša a apoštolov ako bojovníkov proti židovským a pohanským poverám a čerpá z toho poučenie pre súčasný boj. Podobne chápe Ježiša aj Plachý. No Inšitoris-Mošovský sám ukázal, že boj proti poverám len pomocou biblie, bez ostatných zbraní, bez dokladania citátov konkrétnym, často vedeckým materiálom je nedôsledný a nemôže byť účinný. Všimnime si napr. do akého rozporu sa dostal v poznámkach k Michalkovej knihe *Rozmlauvání*. Mátohy vraj nejestvujú, no pritom jestvujú dobrí a zlí duchovia, ktorí sa môžu zjavovať v rozličných podobách, ako hojne dosvedčuje biblia. A „zjevení pak ducha v nějakém viditedlném obraze to jisté jest, co latináci *spectrum*, my pak bludem a mátohou nazýváme“.²² Plachý tiež nenamieta nič proti existencii duchov, no tvrdí, že ducha nemožno vidieť „poněvadž těla a kosti nemá, jakž říká Pán Ježíš“.²³ Boj proti povere pomocou

¹⁵ *O původu a vlastnostech pověry*, úvod k Michalkovej knihe *Rozmlauvání* ..., XIII.

¹⁶ *O časých osvícených*, Staré noviny literního umění, v B. Bistricy 1785, 309.

¹⁷ C. d., 309.

¹⁸ Pozri jeho práce *Nešťastný stav krajiny bez krále a města bez vrchnosti o Od Boha zlozená pýcha našich y božích nepřátelů*.

¹⁹ Pozri napr. len jeho *Knižečku pro čeleď křestanskau*.

²⁰ Pozri niektoré jeho úvahy v Starých novinách, napr. stať *O časých osvícených, Trh na ostarky* a iné. No napr. Plachý, ktorý bol tiež otvoreným nepriateľom materializmu a ktorého sociálne náhľady boli tiež konzervatívne, hlásal v boji proti poverám a predsudkom veľmi pokrokové názory a do jeho náhľadov vkláza mnoho materialistického. Teda aj medzi našimi osvietencami, ktorí bojovali proti materializmu, treba vidieť rozdiely.

²¹ Niektorí naši vtedajší myslitelia považovali totiž ešte bibliu za prameň všetkej osvietenosti (Hrdlička), prehlasovali, že sa dokonale zhoduje s rozumom (Feješ). No to už bol len následok snahy bojom proti povere očistiť kresťanské náboženstvo, s čím, prirodzene, súvisela snaha prehlasovať za absolútne čistý aj jeho teoretický zdroj — bibliu.

²² P. Michalko, *Rozmlauvání* ..., 5.

²³ *O škodlivosti puvěřivosti* ..., 422.

bible nemohol byť teda dôsledný, lebo biblia sama poveru udržiavala. Preto správne konštatoval autor *Prohlášení* v Starých novinách, že keď ide o boj proti povere a za osvetu, „knihy sväte k tomuto cýli nejsau dostatečné, ani kázání v chrámech a jeho poslauchání. — Ale musejí býti knižčky vlastně sem směřující“. ²⁴ Aj naši osvietenenci totiž považovali za pravú príčinu povery nevedomosť, hlúposť, konzervativizmus a videli, že toto sa nedá odstrániť náboženskými kázňami. Preto, ako sme už spomenuli, biblické výroky sa dopĺňali vedeckými poznatkami, tvorili len akýsi podklad pre široko založenú, v novom duchu sa nesúcu argumentáciu.

Na nevedomosť ako príčinu povery poukázal už Plachý v uvedenom citáte a poukazuje na ňu napr. aj Tešedík. Uhorsko je dobrá úrodná, bohatá a pozhnaná krajina, hovorí, no jej obyvatelia, hlavne sedliaci, to nedostatočne využívajú. Prečo? „Chýbajú im potrebné základné ekonomické znalosti prírody. Predsudky, staré tradičné zvyky, od základov mylné príslovia im tak zaslepujú oči, že často nemôžu vidieť ani najjasnejšie pravdy, nechcú ich vidieť, no často ani vidieť nesmú“. ²⁵ Tešedík ako typický osvietenec ide tak ďaleko, že v hlúposti vidí tiež príčiny biedy sedliakov. Prevoláva k učiteľom: „Ukážte sedliakom následky nevedomosti, hlúposti, povery, tieto ozajstné zdroje ich chudoby, ich biedy, ktorá ich tlačí“. ²⁶ Podľa Michalka povera je „tyran a neyukrutnejší nepřítel lidského pokolení“. ²⁷ No Tešedík dobre videl, že príčinou tejto biedy je aj hospodárska zaostalosť. Ako ukážeme, v nevedomosti a blude videli naši osvietenenci tiež príčiny rôznych nesvárov medzi ľuďmi.

Slovom, treba sa snažiť získať konkrétne, užitočné znalosti. Znalosťami vyzbrojený človek, hovorí Plachý, je rozumný a opatrný. Keď sa stane niečo neobyčajného, napr. keď padá zvláštny dažď, alebo v noci vidí nejaký zvláštny úkaz, keď ochorie on alebo dobytok „všetoh toho příčiny vyhledává, takové y skutečně podle své maudrosti nalézá a přesvědčuje se, že se to všecko z dopuštění a řízení Božího, přirozeným způsobem děje“. ²⁸ Nevzdelaný človek nič takého pochopiť nemôže, uzatvára z toho, že to nemôžu pochopiť ani iní a vidí v tom potom niečo nadprirodzené, činnosť zlých duchov a pod. Rozumný človek, keď je chorý, ide k lekárovi, keď mu ochorie dobytok, dá mu zdravší chliev a lepší krm a je vôbec šikovnejší a samostatnejší, vie poradiť sebe i druhým, kým nerozumný má „mdlý rozum“, je nesamostatný, utieka sa k veštcovi, hádačovi a pod.

Sám Plachý však konkrétne vedecké poznatky ľudu nezdieľal. S týmito sa stretávame až v Michalkových prácach *Rozmlauvání o škodlivosti pověry* (1802) a *Fizyka* (1819). Obidve knihy sú zamerané na boj proti povere. U prvej je táto tendencia naznačená už v titule, v úvode k druhej sa hovorí: „Chrání nás fyzické umění od škodlivé habské pověry. Nikdy toho noční obludy nemáají, nikdy zemřelých duchové a ďáblové nestraší, nikdy nov měsíce a jiné časy v pracích nepřekazají, nikdy přešibali dřiačnicy neoklamávají, kdo se umění fyzickému naučil. Nebo zná pšenicy od kukole, aneb pravdu od hanebné lže rozeznati“. ²⁹

V prvej knihe Michalko formou diskusií učiteľa so sedliakmi o poverách najrozmanitejšieho druhu oboznamuje svojich čitateľov s najnovšími poznatkami prí-

²⁴ Staré noviny ..., 1786, 689. Autori článkov týchto novín sú väčšinou anonymní.

²⁵ Der Landmann in Ungarn, was er ist und was er sein könnte, 1784, 28.

²⁶ C. d., 37.

²⁷ Rozmlauvání ..., 301.

²⁸ O škodlivosti půvěřivosti ..., 422.

²⁹ Fyzika aneb Učení o přirození (nature), k prospěchu jak celého národu, tak zvláště lidu obecného a pěkného umění žádostivého sepsané, v Budíně 1819, 56.

rodných vied, ako fyziky, astronómie, medicíny a iných, v druhej podrobne rozoberá javy fyzikálne. Všetky javy, ktoré ľud považuje za nadprirodzené, možno vysvetliť prirodzeným spôsobom, hovorí, či už prostredníctvom vedy alebo iba zdravým rozumom. Mátohy, obludy a strašidlá v skutočnosti neexistujú, plodí ich len ľudská fantázia podnecovaná strachom, poverčivosťou a pod. Stáva sa, že mačka chytá v noci myši, robí hrmot a vyľakaní ľudia si myslia, že straší. A sú často tak bez seba, že aj keby tú mačku aj uvideli, budú veriť, že je to mátoha. Mnohí tzv. posadnutí ľudia nie sú ovládaní nadprirodzenými mocnosťami, ale sú to ľudia chorí, ktorých treba liečiť. Takí sú napr. námesačníci. Nemoci teda vznikajú prirodzeným spôsobom a Michalko sám vysvetľuje vznik niektorých chorôb. Ani tzv. strigy a čarodejnice nemajú takú moc, aby mohli na človeka uvaliť chorobu, nespôsobujú sucho, dážď, hromobitie, strigy nikoho nedlavia, nezbavujú kravy mlieka a pod. Podobne je to so zvláštnymi, nadprirodzenými úkazmi v prírode. Všetky sa dajú vysvetliť prirodzeným spôsobom. A Michalko ich aj vysvetľuje. Jeho výklady obstoja vedecky z veľkej časti ešte aj dnes. Poskakovanie hrncov na polici netreba vysvetľovať ako následok činnosti duchov, ale napr. zemetrasením. Bludička alebo svetlonos nie je nič iné ako horiace „zápalčivé povetří“, ktoré vychádza zo zeme a tvorí sa v močarínach, hnojiskách, cintorínoch a všade tam, kde hnijú živočíšne alebo rastlinné organizmy. Vietor ním ľahko pohybuje sem a tam a potom vyzerá ako bludné svetlo. Je možné, že bludička je len fosforeskujúca látka, akú majú v sebe napr. svätajánske mušky, no nikdy nie je táto žiara svietením pokladu zakopaného v zemi a pod., ako sa tiež niektorí domnievajú. Kto tam kopal, ešte nikdy poklad nenašiel. Prirodzeným spôsobom sa dá vysvetliť aj „pľuhočný zář“, zvaná zážrak, zatmenie slnka a mesiaca, zjavenie kométy a pod. Všetky tieto úkazy neveštia nič zlého, práve tak ako sny. Tzv. veštcí sú obyčajní podvodníci, ktorí uvádzajú ľud len do nešťastia.³⁰

Osvietenský racionalizmus a utilitarizmus sa ozýva v niektorých argumentoch, ktorými Michalko zdôvodňuje svoj boj proti povere. Človek má považovať za pravdivé len to, čo sám svojím rozumom preskúmal alebo čo uznali za pravdivé múdri ľudia. Ten, kto verí len svojim slepým, klamúcim ho zmyslom a zaznáva zdravý rozum, patrí do „počtu nerozumných stvoření“. Pohanskí kňazi mali záujem na udržiavaní ľudu v povere „nebo oni z toho každodenně veliký zisk brali, bohatli a břicho pásli“.³¹ Dnes je to ináč. Poverčivosť škodí kresťanskému náboženstvu, poverčivec nemôže mať lásku ku všetkým ľuďom, ako to prikazuje boh, lebo nenávidí mnohých ľudí, ktorých považuje za strigy a čarodejnice, nemôže byť dobročinný a milosrdný, lebo sa bojí dať žobrákovi mlieka, aby sa nepočarilo jeho dobytku. Poverčivosť škodí tiež ľudskému zdraviu, lebo poverčivec sa všetkého ľaká a keď onemocnie, nejde za lekárom, ale užíva všelijaké škodlivé prostriedky, resp. čaká, že mu boh aj bez všetkého liečenia vráti zdravie, ak je jeho vôľa taká. Pekne znejú Michalkove slová: „Milí lidé! To vždycky v paměti mějte, že Bůh v žádném divů-

³⁰ Proti veštcem buri aj M. Inštitutoris-Mošovský. Hnevá sa, že určití ľudia, chcúci poznať svoju budúcnosť „žádají, aby jim půvěřivý hvězdář a planětník z běhu hvězd a planět nebeských, bláznivý *cabalista* z jejich jména a liter, ledajaký *chiromanta* z jejich dlaní a čela a kdo ví jakoví jiní ohavní hadači, veštcy, cygáni a těm podobní šidíři hned odtud, hned od jinud roky vypočítávali a hodinu jejich smrti vypunktovali“. Pozri Predmluva k dieľu J. A m b r o z y h o, *Spasýtedlná příprava k smrti*, v Prešporku 1778 (nestránkovaná).

³¹ *Rozmlauvání ...*, 295.

činění oblíbení nemá a že on to bezprostředně nekoná, co skrze prostředky na tomto světě se nalézající vykonáno býti může“.³²

Poverčivosť je ďalej škodlivá ľudskému majetku, lebo poverčivcov okrádajú zloději, o peniaze ich pripravujú všelijakí „veštcí“, strácajú čas a peniaze, keď čakajú s dôležitou prácou na prihodné znamenie atď. atď.

Prakticko-utilitaristické poslanie dáva Michalko aj svojej *Fizyke*, hovoriac, že fyzika „vede nás k hľadaniu a pripravovaniu mnohých užitečných kunstů a nástrojů“, že „nás učí sladké zdraví naše a život chrániti“.³³

Tie isté praktické argumenty proti povere má aj Plachý.

Toto sú pekné a už pozitívne doklady nášho osvietenského boja proti poverám, ktorý bol taký rozsiahly, že prešiel i do modlitieb.³⁴ Dnes nám takéto myšlienky pripadajú ako samozrejmé, no v týchto dobách, ktoré naplňali mysle ubitého a nevzdelaného ľudu vierou v samé zázračné a nadprirodzené javy, snahy o prirodzený výklad všetkých vecí mohli pôsobiť priam revolučne. No ich praktický efekt bol asi veľmi malý a za daných okolností aj taký musel byť. Mnohí naši osvietenci ešte nevideli — a ani nemohli vidieť — že príčinou duchovnej zaostalosti sedliaka je jeho zaostalosť hospodárska a sociálny útlak a nie blud, povera, nevzdelanosť a pod., a že ak chcú odstrániť duchovnú biedu, musia v prvom rade pomôcť odstraňovať biedu hmotnú. Takto to robili naopak; účinok si zamieňali s príčinou. No v tomto prípade to bola typická črta osvietenstva vôbec. Nesprávna, idealistická orientácia teda zapríčinila, že ich boj proti povere nemohol mať v praxi veľký ohlas.³⁵

Paralelne s bojom proti povere prebiehal u nás boj proti predsudkom. Išlo tu v prvom rade o predsudky nacionálne a konfesijné. O príčinách ich vzniku a boja proti nim v celoeurópskom meradle sme už hovorili. Čo sa týka našich pomerov v tých časoch, treba povedať len toľko, že u nás bola koncom XVIII. stor. v popredí oveľa viac otázka konfesijná ako nacionálna. Konfesijné boje trvali v Uhorsku od príchodu reformácie, teda už niekoľko storočí, kým nacionálna otázka sa začala ráznejšie nastroľovať až na začiatku XIX. stor. Týmto konfesijným bojom mal urobiť prietrž Jozefov tolerančný patent, ktorý priniesol protestantom určité úľavy. Protestanti ho tiež vrele vítali a videli v ňom výraz veľkej Jozefovej osvietenosti. Preto sa tiež nemožno diviť, že sa stali horlivými propagátormi náboženskej tolerancie.

Predsudky charakterizuje Plachý takto: „Předsaudky jsau taková domněni, kterážto lidé přijali bez náležitěho zkaušení zdálížby vskutku pravdivá byla“.³⁶ Rozoznáva štyri druhy predsudkov: o niektorých osobách, časoch, národoch a stavoch.

Jedným z prvých našich osvietenských bojovníkov proti konfesijným a nacionálnym predsudkom je Tešedík. Národnostnú a náboženskú nevraživosť považuje za dve hlavné prekážky, za zaprisahaných nepriateľov osvety v Uhorsku. „Ako náhle katolíci len zďaleka počul, že školské predpisy pochádzajú od protestantov,

³² C. d., 301.

³³ *Fizyka* ..., 6. — Michalko bojuje proti povere aj vo svojej práci *Způsob pítání a oddávání mladých nevěst*, kde radí, aby starešínovia „nedopustili lecijaké pŕvěřivé věci při svadbách a vůkol novomanželov starým babám vykonávati“ (v Budíne 1869, str. 10).

³⁴ Pozri J. Ambrozy, *Spasytelná příprava k smrti*... 51—52, (*Vzdechnutí proti zlořečení a Vzdechnutí za vystřihání se od pověr*).

³⁵ O tom, ako bolo Slovensko ešte v druhej polovici XIX. stor. zamorené poverami a predsudkami, ktoré človeka sprevádzali od kolísok po hrob, svedčia napr. práce P. Dobšinského a iných, zachytávajúci ešte mladšie obdobie.

³⁶ O škodlivosti předsaudků lidských, *Postyla domovní I.*, ..., 376.

veľmi sa okúňal prijať ich. Protestant hlavato vzdoroval tomu, že by mal svoju školu zriadiť podľa vzoru katolíckych škôl. Keď však Uhor, Slovák, Ilyrec počul, že táto novšia učebná metóda je nápadom Nemcov, tu sa dokonale zhrozil pred každou novou metódou vyučovania.³⁷ Boj proti poverám a predsudkom všetkých druhov uskutočňoval Tešedík prakticky vo svojom sarvašskom ústave.³⁸

Sústavný boj proti nacionálnym a konfesijným predsudkom rozvíjali u nás Plachý a o niekoľko desaťročí neskoršie Horárik. Obidvaja dochádzali k tým istým záverom, no vychádzali z odlišných premís. Plachý obaľoval svoju argumentáciu ešte do náboženského pláštia, Horárik ho už úplne zahodil a opieral sa len o ľudskú prirodzenosť. Horárik stál filozoficky vyššie ako Plachý. Príčinou toho boli, pravda, medziiným aj odlišné sociálno-politické pomery, v ktorých títo myslitelia pôsobili.

Z viacerých Plachého úvah o konfesijných znášanlivosti treba spomenúť najmä úvahu *Snášeľivost*, uverejnenú v Starých novinách, spomedzi všetkých úvah pomerne najvyčerpávajúcejšiu. Rozoznáva dvojakú znášanlivosť: cirkevnú a politickú. Cirkevná pečuje o blahoslavenstvo po smrti, politická o blaženosť zaživa. Ideálne by bolo, hovorí, keby všetci ľudia boli jednej viery. Keďže to tak nie je, je potrebné dohodnúť sa a nevnučovať nikomu svoju vieru násilím. To platí aj o politickej znášanlivosti. Kým sú ľudia poslušní, pokojní a napomáhajú všeobecné dobro, nezáleží na tom, akého sú náboženstva a národnosti a môžu dobre spolu vychádzať. Napriek všetkej rôznosti, ľudia majú určité spoločné základy, pomocou ktorých sa môžu spojiť a ktoré ich zaväzujú k znášanlivosti. Plachý nachádza štyri takéto spojivá:

Prvým je to, že všetci ľudia sú deti jedného boha a teda bratia. „My tedy všickni lidé beze všeho rozdílu národu, náboženství a stavu, podle našeho rodu, přirozeným způsobem jsme krevní přátelé a přítelkyne vespolek, jsme spolubratrové a spolusestri, jsme krevní rodina a jedním slovem *blízní*“.³⁹ Jeden je chudobný, druhý bohatý, jeden býva na Sibíri, druhý v „mauřenínské zemi“, jeden je pohan, druhý mohamedán, tretí žid atď. — čo na tom záleží? Majú sa ľudia preto vadiť, násilím vnucovať svoje názory druhým? „Ay! toto by byla taková křivda, kterážby se samé natury lidské dotíkatí musyla a žádným horlením pro náboženství ospravedlniti nedala“.⁴⁰ Veď aj hviezdy, mesiac a slnko svietia všetkým ľuďom rovnako, dážď padá na celú zem. „Tu žádného rozdílu Pán Bůh z ohledu víry neučinil“.⁴¹

Ďalším dôvodom k znášanlivosti je zdravý rozum. „Bůh dal jednomu-každému vlastní rozumnost a rozvažitedlnost (*intellectum*), podle kteréžto on pravdu, jakkoli ona jmenovaná býti může, od nepravdy rozeznávati, onou sobě oblíbiti, tuto pak zavrci může“.⁴² Každý sa teda môže presvedčiť o určitej pravde sám, vlastným rozumom. Prečo by som teda mal niekomu svoje názory vnucovať, chcieť, aby veril tak ako ja? — pýta sa Plachý. „Mámli se já s mojím blízným proto hrdlovati, že on semnau krok za krokem nechce jíti a kdekoli já stupují, do každé šlěpěji nechce vstupovati?“⁴³ Niečo takého Plachý čo najrozhodnejšie odsudzuje. Je vraj dosť iných starostí a netreba k nim pridávať ešte aj takéto.

³⁷ *Der Landmann in Ungarn* ..., 33.

³⁸ Pozri J. Č e č e t k a, *Učitel ľudu Samuel Tešedík*, Martin 1952.

³⁹ *Snášeľivost*, Staré noviny ..., 467.

⁴⁰ C. d., 468.

⁴¹ C. d., 473.

⁴² C. d., 476.

⁴³ C. d., 478.

Tretím dôvodom nútiacim k znášanlivosti je samo kresťanské náboženstvo, ktoré je vraj už svojou podstatou náboženstvom znášanlivosti. Nový zákon i protorei budujú na prikázani: miluj bližného svojho ako seba samého a z troch cností: viery, lásky a nádeje najväčšia je láska. Láska odpúšťa, nepozná nenávisť a vedie k znášanlivosti.

Konečne štvrtým dôvodom k znášanlivosti je požiadavka panovníka, Jozefa II., nástroja to božieho.

Plachý bojoval aj proti nacionálnym predsudkom, a to osobitne, v inej práci. O niektorých národoch panuje mienka, hovorí, že sú múdre a všetci sa od nich učia, kým v iných sa vidí samá nedokonalosť a nič takého, čo by mohlo poslúžiť všeobecnému blahu. „Y toto domnění není docela pravdivé! Nácy tak mají považované býti jako osobitní lidé. Mezy těmito se vždycky rozdíl v maudrosti a opatrnosti nalézá. Ale však y rozumní a prozřetelní lidé poněkud v blud upadají, neumějí pak časem svým dobrá myšlení mývají“.⁴⁴ Všetko to, čo verí a robí rozumný národ, nie je vždy dobré a i hlúpejší ľudia môžu v niektorých veciach predčf múdrych.

Z Plachého rozpravy *Snášenlivost* vidieť, že Plachý sa vo svojej argumentácii opieral o to, čo majú ľudia spoločné. To robil aj v iných prípadoch. Keď v rôznosti náboženských náuk hľadal to, čo majú spoločné, zistil, že „všickni, užíváním zdravého rozumu obdařeni lidé to věří a vyznávají, žeby Bůh dobré odplacoval, zlé pak pokutoval, áno, žeby lidská duše byla k nesmrtnosti stvořená a žeby v oné věčnosti jedenkaždý podle svých skutků odplatu dosahoval“.⁴⁵ To nie je nič iné ako malá obmena Herbertovej formulácie piatich a jediných článkov viery, spoločných všetkým náboženstvám. A s argumentáciou podobného charakteru sa stretávame temer vo všetkých jeho filozofických úvahách.⁴⁶

No Plachý podkladal svoju argumentáciu ešte nábožensky: ľudia sú bratmi preto, lebo sú dietky božie, zdravý rozum dal ľudom boh, milovať sa navzájom prikázal ľudom boh a Jozef II. konal tiež ako nástroj boží. Nad Plachého pokročil Horárik, ktorý sa už neopieral o boha, lebo bol ateista, ale len o prírodu a ľudskú prirodzenosť. Horárik je oneskorený, temer už nečasový prejav osvietenstva: pôsobil už v rokoch plného rozvoja štúrovskej školy a rozkvetu romantizmu v Európe vôbec. Ne na druhej strane zostrené sociálno-politické vzťahy a revolučné roky z konca prvej polovice XIX. stor., ktoré strhli do svojho víru aj jeho a postavili ho do šiku pokrokových síl,⁴⁷ formovali v tomto smere aj jeho svetonázor a spôsobili, že zašiel oveľa ďalej než naši starší osvietenci a že došiel až k materializmu. Horárik ako horlivý prívrženeц „neodolateľného Feuerbacha“ bol ateistom, vášnivým nepriateľom náboženstva a cirkvi, propagátorom rozumovej osvety, vzdelanosti, humanity, štátnosti atď. U Horárika nachádzame v nejednom smere zavŕšenie pokrokových tradícií slovenského osvietenstva, hoci nemožno povedať, že Horárikov svetonáhľad sa formoval len pod vplyvom domácej kultúry, že vyrastal z nej a že ju vôbec nejako zvlášť dobre poznal. No i ostatní naši osvietenci boli ovplyvňovaní inou tvorbou, najmä nemeckou, problematika — ako sme ukázali — bola všade

⁴⁴ O škodlivosti předsauků lidských ..., 380—381.

⁴⁵ O škodlivosti předsauků lidských ..., 379.

⁴⁶ Pozri napr. jeho práce *Epikurovo zoufalství*, *Nesmrtelnost duší lidských* a *Nesmrtelnost*, uverejnené v Starých novinách.

⁴⁷ O tomto pozri napr. J. Strínka, *Ján Horárik*, *Príroda a spoločnosť*, 1954, č. 5, alebo T. Münz, *Ján Horárik a jeho „Boj s hierarchiou a cirkvou v rokoch 1841—1845“*, Pod zástavou socializmu, 1955, č. 5.

viac-menej spoločná a keď Feuerbach zavŕšil pokrokové tradície nemeckého osvietenstva, vyslovil niečo, čo bolo — hoci len latentne — obsiahnuté aj v myslení iných, duchovne príbuzných národov a teda aj v myslení našom. Nemožno sa potom diviť, že u Horárika, jeho prívrženca, nachádzame akoby zavŕšené tendencie domáceho osvietenstva; no nie všetky, ako sme už povedali.

Horárik bol tiež nepriateľom partikularizmu medzi ľuďmi a bojoval za jeho odstránenie. Najvyšším etickým pojmom mu bol, ako aj Feuerbachovi, ľudský rod, jeho jednota a za mravné považoval iba to, čo túto jednotu napomáhalo, netrieštilo ju. A také nemohlo byť podľa neho nijaké náboženstvo, ani kresťanské nie, nijaká kresťanská láska, humanita na čele s bohom, kresťanský rozum a pod. Všetky tieto danosti smerovali k partikularizmu a podporovali ho. Kresťanská láska je len láskou kresťana ku kresťanovi, ba ešte menej, len katolíka ku katolíkovi a protestanta ku protestantom, kým príslušníkov iného náboženstva nenávidí a prenasleduje ich. A keď sa kresťan zmluje i nad svojím nepriateľom, nie je to už prejav kresťanskej, ale ľudskej, človeku vrodenej lásky, lásky človeka ku človekovi. Len táto má budúcnosť. A tak je to aj s kresťanským, partikulárnym rozumom (t. j. kresťanskou vierou), nad ktorým víťazí všeobecný, zdravý rozum.⁴⁸ Všetky tieto všeobecné danosti sú človeku vrodené, dané prírodou, no tmárstvom a bludmi, ktoré vyvolali partikularizmus, boli tak zanesené, že ich treba znovu objavovať a takrečeno vyhrabávať. Prejavujú sa len sem-tam, vo zvláštnych prípadoch. Ich odhalenie je vecou rozumovej osvety a deje sa v prítomnosti a bude sa diať i v budúcnosti.⁴⁹

A v mene boja za očistu všetkého toho, čo je prirodzené, Horárik volá:

„Vy, hašteriaci sa, jeden pred druhým prchajúce národy! Kde máte zmysly, kde srdce? Máte sa poznať a milovať, avšak nepoznáte sa a nemilujete sa! Ste ešte iba kresťanmi, židmi, mohamedánmi atď., nie ste ešte ľuďmi, ale ničím iba odľudštenými veriacimi, teda sfalšovaný, nijaký pravý ľudský rod! Preto odstráňte všetko, čo vás rozdeľuje a čo vám prekáža byť iba ľuďmi, t. j.:

Rozdeľujú Vás a prekážajú vám knazi? Odstráňte kňazov alebo urobte z nich čisto ľudských učiteľov ľudu!

Rozdeľuje vás a prekáža vám cirkev? Skujte ju so štátom na ústav vzdelávania ľudu pre tento život!

Rozdeľuje vás a prekáža vám biblia? Hoďte ju do ohňa!

Rozdeľuje vás a prekáža vám božská viera? Vyobcujte ju navždy zo svojich hláv!

Rozdeľuje vás a prekáža vám kresťanská láska? Preč s ňou! Pestujte čistú, nerozdeliteľnú ľudskú lásku!⁴⁵⁰

Proti konfesijným predsudkom je písaná aj staršia Horárikova práca *Manželstvo v duchu Kristovom*, ktorá vyšla roku 1843 v Tübingen. Horárik v nej reaguje na súčasný spor o miešaných manželstvách, rozduchaný najvyššími cirkevnými kruhmi. Uzavieraníu miešaných manželstiev sa začali klásť najrozmanitejšie prekážky. Horárik, ako aj mnohí súčasní pokrokoví myslitelia, videl v tom, prirodzene, krok

⁴⁸ O tomto pozri napr. L. Feuerbach, *Podstata kresťanstva*, Bratislava 1954, 36—37 a i., Ján Horárik, *Boj s hierarchiou a cirkvou v rokoch 1841—1845*, Bratislava 1953, na rozličných miestach.

⁴⁹ Teda na Plachého argument: miluj bližného svojho ako seba samého, v ktorom Plachý videl príkaz kresťanskej lásky, by Horárik bol odpovedal, že je to príkaz lásky všeľudskej, prirodzenej, ktorý kresťanstvo len využíva ako svoj argument, ako príkaz boží.

⁵⁰ *Boj s hierarchiou a cirkvou v rokoch 1841—1845*, Bratislava 1953, 111—112.

dozadu a ostro vystúpil na obranu miešaných manželstiev. Proti cirkevným pastier-ským listom argumentoval bibliou, Kristovými a apoštolskými výrokmi (vtedy bol ešte kňazom), kde nie je reč o nijakom konfesionálnom alebo nacionálnom delení ľudí, kde sú si manželia úplne rovní a kde o ich spojení rozhodujú len ich vnútorné sympatie.

Otázka miešaných manželstiev je dnes kameňom úrazu, hovorí. Rozvadila cirkevné kruhy, o nej hovoria rečníci, popudzuje proti sebe vidiečanov, zasieva svár medzi laikov a kňazov a budí vzájomný odpor u kresťanských náboženstiev. A predsa, celý spor je úplne neopodstatnený. O manželstve dvoch ľudí môžu rozhodovať len traja činitelia: manželia a boh, ktorý tkvie, prejavuje sa a pôsobí len v ich duchu. Keď dvaja ľudia spolu sympatizujú, môže sa spojiť pohan s kresťanom, beloch s černochoom, Žid s Indom, katolík s Turkom, Číňan s kvakerom, vzdelanec s barbarom, kráľovský syn s otrokyňou, mních s dieťaťom vojaka, duchovný s laikom, šľachtic s nešľachticom, knieža s pariom⁵¹. Boh vstúpil lásku do všetkých ľudských srdiec, nepripútal ju k nijakej viere, k nijakej národnosti. Kňazské a cirkevné zásahy do týchto vecí sú proti prírode a rozumu.

V tejto práci chápal už Horárik Kristove slová iba ako prejav toho, čo je prirodzené a rozumné, teda všeľudské, a preto pokrokové. Podobne aj boha chápal ako čiste vnútornú danosť: boh sa mu prejavoval v ľudskom duchu. U hegeliana, ktorým bol vtedy Horárik, sú takéto názory pochopiteľné. Neskoršie, keď sa oboznámil s mladohegelianmi a s Feuerbachom, prestal asi úplne veriť v osobnú existenciu Krista, ktorý sa mu stal iba symbolom univerzálneho, zdravého rozumu a rodovej, prirodzenej lásky. Kristus je podľa Horárika „láska človeka k človeku“,⁵² „prototyp lásky, viery, rozumu“.⁵³ Bol to len symbol na označenie toho, čo je človeku dobré a prirodzené. Inde ho radí medzi „zázračné mená, ktoré ľudí iba pobalamutíli“.⁵⁴

V mene boja proti partikularizmu odsúdil Horárik cirkev ako výraz toho, čo je staré, protiprirodzené, zavrhol bibliu. Vo svojom zveľbovaní všetkých ľudskému rodu spoločných vlastností zašiel tak ďaleko, že ich nazval svätými. Hovorí o „svätej pohľavnej láske“,⁵⁵ o „svätej, večnej prírode“,⁵⁶ o „svätom mene ľudstva“.⁵⁷ Najdôležitejšia pre rod je vraj prirodzená láska. Ju by mali „už konečne vyhlásiť za svätú“,⁵⁸ ona je „najspravodlivejší život, kvet, je šľachta života“.⁵⁹ Ona odstraňuje všetky predely medzi ľuďmi, ona je „náboženstvo budúcnosti“⁶⁰, ona hlása „Cti a miluj v sebe ako i v iných nadovšetko človeka a ľudskú bytosť“.⁶¹

Vo feuerbachovsko-horárikovskej oslave prirodzenej lásky, zdravého rozumu a podobných, ľudí spájajúcich vlastností možno tiež spoznať ozvenu osvieteniského hlásania všeľudskej jednoty, možno tu ľahko vidieť styčné body s Plachého teóriou znášateľnosti, no nemožno tiež nevidieť, že toto stanovisko je o stupeň vyššie než stanovisko Plachého, a to proste preto, lebo je už zbavené náboženskej glorioly a gnozeologicky už stojí na pozíciách materialistických (pravda, po etickej stránke

⁵¹ *Die Ehe im Geiste Christi*, Tübingen 1843, 7.

⁵² *Boj* . . . , 101.

⁵³ C. d., 133.

⁵⁴ C. d., 112.

⁵⁵ C. d., 66.

⁵⁶ C. d., 83.

⁵⁷ C. d., 132.

⁵⁸ C. d., 68.

⁵⁹ C. d., 68.

⁶⁰ C. d., 153.

⁶¹ C. d., 153.

je tu ešte mnoho idealizmu). Horárik už nahradil boha človekom a prírodou. „Niet spásy mimo človeka!“⁶² A to bol rozhodne krok dopredu.

Takto sa aj Horárik zaradil medzi osvietenuských bojovníkov proti konfesijným a nacionálnym predsudkom.

No ak ešte aj dnes súhlasíme s bojom našich osvietenecov proti nacionálnym a konfesijným predsudkom, nemôžeme súhlasiť s ich diagnózou a terapiou týchto javov ľudskej spoločnosti. Veriac vo všemohúcnosť myslenia, považovali za ich príčiny zase len omyly a bludy. Ježiša zahubili jeho nepriatelia len preto, lebo boli opantaní predsudkami, tvrdí Plachý. A osvietenec Tablic spieva v básni *Pravda*:

Bludy bratří rozdvojili,
ukrutně se pro ně bili,
za práci ač nestálo
Krajan zradil drahé vlasti,
z bludu stropil žravé strasti,
škodil světu nemálo.
Blud dal v ruku synovi zbroj,
proti otcy lýtý ved boj,
nalil v srdce jeho blen.
Otec na lešení krvavé,
vyved syna z pomsty pravé,
původ vraždy blud byl jen
Národům blud panta kuje,
oheň válek rozpaluje,
nevinnou krev vylévá.
Pravda sylí ducha mocy,
neykrajší den tvoří z noci,
bez ní rozum omdlévá.
Z ní se pučí krajiny květ,
bez ní bylby lotrov na svět,
blud jest světa neštěstí.⁶³

Horárik obviňuje zo svárov minulosti cirkev, jej tmárstvo a chamtivosť. Ona sa „zmocnila... dejín samých, riadila dlho osud ľudstva“.⁶⁴ Spory o jej učenie, boje proti rozličným reformátorom zapríčinili mnoho nepliech. A vôbec „náboženské predpisy rozdvojili celý svet“;⁶⁵ „pre bohov a ich kňazov je ľudstvo roztrieštené... pre boha a jeho kňazov a vždy pre boha a kňazstvo sa stali dejiny javiskom nenávisti a krvi“.⁶⁶ Dejiny ľudstva sú dejiny sporov o rozličné náuky. Ony hýbali ľudstvom. Horárik veril, že akonáhle ľudstvo zbadá, že náboženstvo je blud, že boh je človek, vzdá sa ho.

Stretávame sa tu teda s tou istou nesprávnou orientáciou, akú sme videli pri boji našich osvietenecov proti povere. A aj jej príčiny sú tie isté: neprihliadanie k materiálnym podmienkam života ľudí a k vzťahom, z toho plynúcim, neznalosť skutočných zákonov vývinu spoločnosti. No, ako sme už povedali, tieto zákony naši

⁶² C. d., 153.

⁶³ *Poezye* III.

⁶⁴ *Boj* ..., 65.

⁶⁵ C. d., 103.

⁶⁶ C. d., 112.

osvietenci ešte ani nemohli poznať. Nepoznali ich ani francúzski materialisti, ktorí boli v mnohom smere ďalej ako naši osvietenici, lebo mali k tomu aj priaznivejšie podmienky. Aj podľa Holbacha najväčším nepriateľom ľudstva v minulosti bol blud.⁶⁷

Naši osvietenici však bojovali aj proti iným druhom predsudkov. Tak napr. proti konzervativizmu a fatalizmu. Boju proti konzervativizmu je venovaná Plachého kázeň *O novotnostech*, no hovorí o nej aj v kázni *O škodlivosti predsudků lidských*. Je predsudok myslieť si, že čo je staré, je i dobré, hovorí. Často sa oprávnenosť určitých vecí podopiera tým, že to vraj tak bolo už aj za čias otcov. No starí boli tiež len ľudia a mohli sa tiež myliť. Ľudské poznanie sa zdokonaľuje a potomkovia poznávajú mnohé veci lepšie než ich predkovia. Starobylosť nejakého názoru nemôže teda byť dôkazom jeho pravdivosti. Takto dôvodí proti starým názorom aj Michalko v *Rozmlauvání*.

Plachý odporúča prijímať novoty, a to už aj z titulu náboženského: Ježiš priniesol mnoho novôt a tiež apoštolovia ich schvaľujú. Pravda, netreba prijímať novoty všetky, ale len veci preverené, vyskúšané, slúžiace všeobecnému blahu. „Novotnosti jsau docela potřebné a... bez nich svět tento státi nemůže“.⁶⁸ Bránenie sa proti novotám je ponižujúce. Ak sa niektoré veci osvedčili ako dobré, tak sme „z pravé lásky na proti nám samým“ zaviazaní ich prijať. Utilitaristický moment je tu u Plachého jasne badateľný. Novoty sa týkajú obrábania polí, hospodárenia vôbec, výchovy mládeže, správy krajiny, náboženskej výučby atď. Pravda, hovorí Plachý, prijímať novoty nie je ľahké. Pri prijímaní každej veci sa deje ľudom určitá ujma, či sa už naruší pokojná myseľ, či vonkajšia vážnosť a pod. Starí ľudia vôbec veľmi ťažko prijímajú novoty, lebo neveria v nepravdivosť toho, čo prijímajú už od mladosti a čo im potvrdzovali ako pravdivé ich učitelia. Práve tak sa proti novotám nariaďovaným vrchnosťami bránia tí, ktorí by mali niečo stratiť zo svojich práv. Má to však znamenať, že v boji o presadzovanie novôt sa má prestať? Nie. „Jestliže která novotnost jest v pravdě dobrá: tedy jest povinností ji rozšířiti, kdyby i mnozí lidé při tom nepokojeni býti měli“.⁶⁹ No Plachý hneď opatrne dodáva, že „se při tom všem nejmožnější opatrnost a ušetření zachovávatí musí. Starí musejí svou hodnotu zadržeti: vrchnost nemá z ohledu sobě přislauchající cti a vážnosti nepokojená býti: žádného člověka jmění nemusí skrze to vydrancovati“.⁷⁰ Tieto slová mali svoj význam, lebo to bolo obdobie ochrany vrchností a majetkov proti tendenciám francúzskej revolúcie. A Plachý vo svojich sociálnych názoroch tiež schvaľoval stavovskú rozdielnosť a ochraňoval vcelku privilégiá vyšších stavov.

Tešedík bojuje proti konzervativizmu a fatalizmu u sedliakov v svojej práci *Der Landmann in Ungarn*. Sedliaci vraj namiesto toho, aby regulovali rieky, hovoria, že vode rozkazuje boh a príroda a človek sa vraj nemá do toho miešať, nechávajú dobytok piť zo všetkých kaluží namiesto toho, aby urobili poriadne studne a keď ochorie, nariekajú, že to boh zoslal na dobytok mor a nikto za to nemôže. V návrhu tém kázni pre kňazov, vhodných na osvetu ľudu, uvádza Tešedík tiež tému: Absurdnosť príslovia: treba nechať všetko bežať tak ako to beží, lebo svet nemožno urobiť lepším než je.⁷¹

⁶⁷ Pozri napr. len predslov jeho diela *Systém přírody*, Bratislava 1955.

⁶⁸ *O novotnostech, Postyla domovní I...*, 82.

⁶⁹ C. d., 94.

⁷⁰ C. d., 94.

⁷¹ *Der Landmann in Ungarn...*, 132.

Roku 1822 mal A. Langhoffer, holičský kňaz, kázeň, v ktorej odporúčal ľudu štepenie detí proti osýpkam. S kazateľnice vykladal ľudu vznik a vedecké základy štepenia proti osýpkam a ostro kritizoval názor, že veci sa musia prijímať také, aké sú, lebo zásah do nich by vraj bol zásahom do vôle božej. „Nepravé ... jest toto myšlení, neslušné na křesťana a zjevuje víru v jakýs slepý a nevyhnutelný osud, kteráž všecku usylovnost zemdlívá a s maudrým řízením Božím lidských příběhů srovnati se nedá“.⁷² Boh vraj dal človeku všetky možnosti zlepšiť svoj osud, a preto ich treba využiť.

Michalko kritizuje tých, „kteří, kdyby sobě v nemocy lékařstvím pomáhati mohli, říkávají: že jich Bůh y bez lékařství uzdravit může“.⁷³

Podobných príkladov by bolo možné uviesť viac. Sedliaci sa nabádali, aby posielali deti do škôl, aby prekonávali hospodársku zaostalosť, využívali lekársku pomoc atď.

Spomenieme ešte boj proti jednému druhu predsudkov, proti prílišnému uctievaniu autorít. Tento boj nezačína sa u nás len v osvietenstve. Stretávame sa s ním už aj u trnavských scholastikov, napr. u Szentiványiho.⁷⁴ Nás však teraz zaujíma postoj osvietencov k tomuto problému. Proti autoritárstvu bojuje Plachý. Ľudia vyššieho stavu sa obvyčajne považujú za zvlášť múdрых, kým od ľudí z nízkeho stavu sa nič neočakáva. O prvých sa verí, že dokážu i najťažšie veci, že napomáhajú všetko dobré, zatiaľ čo druhých iba vysmievajú, keď sa chcú na niečo podujat'. Je pravdou, že ľudia z vyšších stavov majú viac príležitostí i väčšie možnosti niečo vykonať, no k tomu musia mať tiež určité schopnosti, ktoré boh dal práve tak aj ľuďom nižšieho stavu. „Začastě v opovrženém domě narozený člověk tak veliké věci učinil, kteréžto ani samým králům a knížatům možné nebyly“.⁷⁵ Akým zmätkom a nezmyselnosťou je vystavený človek, ktorý verí, že určití ľudia sa nemôžu zmýliť a že všetko, čo robia, je dobré! Takýto človek si osvoji všetky ich bludy a nesprávne chovanie. Odtiaľ pochádzajú mnohé zlé zvyky, „módy“ a pod.

Boj proti predsudkom, proti prílišnému uctievaniu duchovných autorít a za myšlienkovú samostatnosť človeka sa preniesol u nás aj do filozofie a viedol ho Ján Laurentzy, člen Učenej spoločnosti malohontskej. V prvom rade tu treba spomenúť jeho dizertácie *Rozprava o modlárstve vo filozofii* a *Rozprava o odstránení prekážok z vyučovania*. Laurentzy, prívrženec prirodzeného náboženstva, viedol smelý boj proti myšlienkovému formalizmu a myšlienkovej závislosti na autoritách, a to v oblasti pedagogiky, náboženstva a filozofie. Opieral sa o Baconov boj proti idolom, no aj o neskoršie osvieteniské prúdy, ktoré sa všetky vyznačovali takýmito tendenciami. Podľa Laurentzyho každý človek musí rozmyšľať samostatne, používať svoj vlastný rozum, konať na podklade vlastných úvah. Jedinou autoritou pre neho má byť vlastné, o skúsenosť sa opierajúce, rozumom a praxou preverené poznanie. Predsudky a povery nemajú podľa takéhoto názoru v ľudskom myslení miesta. Laurentzy bol propagátorom Baconovej empirickej, induktívnej metódy.

Spomínané tendencie sa najlepšie zračia v Laurentzyho *Rozprave o modlárstve vo filozofii*. Bacon uvádza vo svojom diele *Nové organon* štyri prekážky objektívneho poznania, tzv. idoly. Medzi nimi sú aj idola theatri, ktoré vznikajú z nekritického opierania sa o uctievané autority, z mechanického omieľania ich názorov

⁷² *Důvody všechny rodiče zavazující k tomu, aby dítkám svým ochranné osýpky vštípiť dali*, v Skalicy, 21—22.

⁷³ *Rozmlauvání ...*, 301—302.

⁷⁴ Pozri S. Jurovský, *Filozofia Martina Szentiványiho*, Martin 1944, 28—29.

⁷⁵ *O škodlivosti předsauků lidských ...*, 382.

namiesto vlastného skúmania vecí. Na tento námet spracoval Laurentzy svoju *Rozpravu*. Krátkou exkurziou dejinami filozofie ukazuje na silu filozofického modlárstva a na škody, ktoré pôsobi.

Modlárstvo vo filozofii sa pestovalo od najstarších čias až po súčasnosť, hovorí Laurentzy. Modlárstvo vyvoláva spory, nenávisť, ono bolo príčinou otrávenia Sokrata sofistami. Scholastické modlárske uctievanie Aristotelovej filozofie zapríčinilo stagnáciu vo vedách i v teológii, modlárstvo doviedlo na hranicu Vaniniho a Bruna, ono rozvadilo nominalistov a realistov a tiež moderných filozofov. A Laurentzy volá: „Nikomu sa nezdá, ako myslím, pochybným, že pravá láska a túžba po múdrosti má najskôr žiarť u tých, ktorí už mocou svojho postavenia sú zaviazaní prispievať k pokroku štátu a občanov. Lebo či už je niekto učiteľom náboženstva, právnikom, politikom alebo lekárom, pochybujem, že môže úspešne vykonávať svoju prácu, ak nevidí podľa určitých princípov, ktoré pochopil vlastným rozumom, čo môže najviac slúžiť pokroku občanov a najmenej im škodiť. Ale nevidím, ako môže hodne prispieť či už k výchove detí, či k pokroku a blahu občanov, či k podpore umení a vied ten, ktorý vidí iba cudzími očami, dá sa viesť cudzou autoritou a odpočíva na práci iných. Ten totiž viac verí, než myslí, viac závisí od náhody ako od rozumnosti, viac je vystavený nebezpečenstvu omylu, než aby sám mohol iných uchrániť pred nebezpečenstvom omylu. A čo, prosím, viac vytvára otrocké stádo napodobňovateľov než modlárstvo vo filozofii, pod vplyvom ktorého alebo vážnosť takzvaných veľkých filozofov, alebo prílišná láska k cudzím filozofickým zásadám, nech už z akejkolvek príčiny, spôsobuje, že niekto radšej chce nasledovať filozofického vodcu, čo aj hocijako tápajúceho, než byť sám sebe vodcom, radšej sa chce domnievať, veriť alebo dať sa presvedčovať, než skúmať pravdu a o nej sa presvedčať, skôr zbožňovať filozofickú modlu, ako velebiť pravdu a jej silné argumenty“.⁷⁶

S podobnými myšlienkami sa stretávame aj v ostatných Laurentzyho prácach. Aj v školách odporúča výchovu k samostatnému mysleniu. Aj o náboženských pravdách má človek rozmýšľať a dôjsť k vlastnému úsudku, lebo nevera často korení v nevedomosti a nedostatku vlastného presvedčenia. Laurentzyho názory môžeme považovať za filozofické zavŕšenie boja našich osvietenecov proti poverám a predsudkom.

*

Takýto je prierez bojom našich osvietenecov proti poverám a predsudkom. Je nepochybné, že ďalšie oboznamovanie sa s našou osvietenskou tvorbou, takou mimoriadne bohatou a zaujímavou, prinesie nový materiál i po tejto stránke. No kvalitatívne tu sotva možno očakávať niečo podstatne nového. A tak nám nakoniec prichodí celú túto pasáž myslenia našich osvietenecov zhodnotiť.

Myslíme, že ukážky, ktoré sme uviedli, možno hodnotiť z viacerých stránok kladne. Pokrokovú úlohu zohrali po praktickej i teoretickej stránke. Po praktickej, spoločensko-morálnej stránke vidíme ich pokrokovosť v tom, že sa snažili očistiť veľký okruh ľudskej činnosti od nadprirodzených zásahov rozličného druhu, že chceli vytlačiť z tohto okruhu všetkých činiteľov, ktorí podlamovali ľudskú aktivitu, počnúc mátohami a končiac samým bohom a jeho zázrakmi, čím chceli uvoľniť sputnané fyzické i duchovné sily človeka, prebudiť v ňom vieru v seba, vo vlastné schopnosti, naliať doň optimizmu a dať mu jasnú perspektívu. Ako sebedome

⁷⁶ *Rozprava o modlárstve vo filozofii*, príloha ku knihe T. Münz a, *Náhľady filozofov Malohontskej spoločnosti*, Bratislava 1954, 125—126.

a vznešene znejú Plachého chvály ľudských schopností: Človek môže „skalnaté pustatiny a písčité paušty v príjemné zahrady proměnití, z bahnitého jezera užitečnou roli učiniti, sebe samého s milostí Boží a svou usylovností z nedostatku jezera vymocý, ano, při svém povolání v největší nesnadnosti, jestliže jen upřímně žádá, přemocý může“.⁷⁷ A ďalej: „To pak jest neypamatnější, že se lidské mocы z roka na rok zveličují: Vždycky мы to možnější činíme, co se našim předkům nemožné býti zdálo. Vždycky se мы učíme, s větším prospěchem naše role dělatи, а ostatní práce povolání našeho vykonávати. Naši pak potomcy, ještě tím více možných věcí učiní. Lidské pak mocы tak jsou велиké, že se ony никакž обмѣзyti nemohau, anzi kdo řícy může: toto, neb onono, jest nemožné. Co zajisté člověk v tomto století vykonati nemůže, to on v budaucým, možným učiní. Tak ku příkladu, v předešlých stoletích nemožné bylo člověku brániti se před hromovým ohněm, což však nyní, skrze přirozené prostředky, od svých příbytků s pomocí Boží odvrátiti, možné učiněné jest“.⁷⁸ To už nehovorí kňaz, horekujúci nad svetom ako „slzavým údolím“ a nad človekom ako „biednym červom“, ale pozemsky zameraný, optimisticky naladený mysliteľ, veriaci v človeka a jeho šťastie na zemi. V našom spoločenskom živote bolo vtedy rušno, budovali sa manufaktúry, racionalizovalo sa poľnohospodárstvo, zavádzalo sa množstvo novôt. Buržoázia potrebovala vytrhnúť ľud z feudálneho, fyzického i duchovného spánku, vzbudovať jeho aktivitu pre nové úlohy a nemožno pochybovať o tom, že oné názory týmito pokrokovým snahám pomáhali. Veď boli ich výrazom! Zdola pochádzali a nadol sa zase vracali. Nemožno nevidieť spoločensky pokrokovú, demokratickú črtu aj v osvietenskom hľadaní všetkým ľuďom spoločnej platformy, na základe ktorej sa mali likvidovať náboženské i národnostné spory. Morálne sa tým dvíhal ľud a podkopávala sa viera v prioritu — aspoň z určitých stránok — vyšších stavov alebo niektorých náboženstiev.

Veľký prínos vidíme v týchto názoroch aj po teoretickej stránke. Pokroková bola snaha našich osvietencov odstrániť pluralizmus nadprirodzených síl — rozličných duchov — čo boli len zvyšky starých pohanských náboženstiev (ako to aj osvietenci správne zdôrazňovali) a uviesť všetko dianie na spoločného menovateľa, na jeden princíp, hoci ešte aj idealistický — na boha samého. Ako ukazuje vývoj filozofického myslenia v Európe, tento myšlienkový stupeň je vyšší než stupeň predošlý, monizmus je ďalej než pluralizmus a má bližšie k materializmu.

No keď Michalko tvrdí, že „Bůh v žádném divůčinění ohlbení nemá a že on to bezprostředně nekoná, co skrze prostředky na tomto světě se nalézající vykonáno býti může“, a keď iní stále zdôrazňujú, že boh dal človeku schopnosti a možnosti, aby si poradil sám, vidíme v tom už pomalý praktický odklon od náboženských zásad vôbec a nepriame konštatovanie, že človek sa môže spoľahnúť vlastne len na seba samého. Tým zároveň vystúpila do popredia príroda. Nie strigy, zlí duchovia a nadprirodzené sily vôbec, ale boh prostredníctvom prírody. No tento boh bol tu len teoretickým princípom a keďže zázraky nerobil a tam, kde si mohol človek pomôcť sám, on nepomáhal, prakticky vlastne nič neznamenal. Človek zostal sám uprostred prírody. K nej sa musí obracať, ju musí skúmať, poznávať a v nej musí hľadať vysvetlenie mnohých zdanlivo nadprirodzených javov, ako — u Michalka — poskakovania hrncov na polici, bludíčiek v poli, polárnej žiary čiže zázraku, somnambulizmu atď. Na lúkach, poliach a záhradách rastú rozličné rastliny, ktoré nás môžu vyliečiť, hovorí Michalko, no treba ich skúmať, vedieť si z nich vybrať,

⁷⁷ *Postyla domovní I ... , První přemýšlování*, 8.

⁷⁸ C. d., 9.

čo môžu robiť len lekári a nie „sprostí ľudie“. Prírodu treba teda skúmať a neslobodno sa jej poddávať živelne. Podľa Tešedíka príslovie: Treba ponechať prírode voľný beh, potrebuje naozaj ešte veľa korektúr a vysvetlenia.⁷⁹ To nie je len výzva do boja proti fatalizmu, ale aj za rozumové (boh nám dal zdravý rozum, zdôrazňuje sa stále) a praktické, účelné zvládnutie prírody. A keďže v prírode možno nájsť dostatočné vysvetlenie všetkých javov, boh a nadprirodzeno tu ustupujú do pozadia ako hypotézy zbytočné. Bol to len logický dôsledok celého tohto postupu, keď Horárik došiel k názoru, že príroda je „večná“ a „svätá“ a keď prehlásil, že „nieť spásy mimo človeka“. Keď naši starší osvietenenci pri bohu predsa len zotrvali a vieru v neho dokonca bránili, bolo to hlavne z iných príčin, najmä sociálnych. Oblasť prírodných javov bola prvá — a to nielen u nás, ale aj vo svetovom meradle — z ktorej boh ustúpil. V tomto treba vidieť ohlas kultu prírody, charakteristický napr. pre osvietenecov-materialistov.

Konečne treba doceniť aj metódu postupu našich osvietenecov, bojovníkov proti poverám, totiž ich racionalizmus. Dovoľávali sa rozumu a skúsenosti (pravda, ešte aj autority božej) a neutiekali sa k mystike a tajomstvám. To bola tiež pokroková črta v ich počinaní.

V našom osvietenskom boji proti poverám a predsudkom sa teda prejavuje mnoho materialistických názorov a tendencií, mnoho myšlienok, ktoré by sme dnes mohli bez zmeny podpísať. Nastolilo sa tu tiež viac premis, ktoré by pri dôslednom domýšľaní boli viedli k úplnému materializmu. No nik ich vtedy dôsledne nedomyšľal, hoci niektorí autori zašli na tejto ceste dosť ďaleko. Popierať existenciu čarodejníč, zlých duchov, nadprirodzených javov, ba aj zázrakov, dovoľávať sa len rozumu, to predsa znamená obrátiť sa priamo proti biblii, ktorá sa na tomto všetkom zakladá. No, ako vieme, naši osvietenenci sa proti nej neobrátili, aspoň vedome nie, ba citovali ju. Práve tak sa neobrátili ani proti náboženstvu, nechceli ho podkopávať vpašovaním materializmu do svojich náuk, ale naopak, chceli kresťanské náboženstvo očistiť a posilniť. Toto všetko však znamená len toľko, že v ich konaní boli protirečenia, že abstraktná, ideologická stránka ich myslenia protirečila stránke konkrétnej, mnohým jednotlivým náukám a záverom z nich plynúcim, že to, čo chceli dosiahnuť vedome, odporovalo tomu, čo hlásali — pravda, často v logicky nerozvinutej forme *in nuce* — nevedome.⁸⁰ Bojujúc za záchranu kresťanského náboženstva, urobili veľa v prospech boja proti nemu. Tým sa pričínili títo naši osvietenenci o budovanie materialistických tradícií našej filozofie; ba bez veľkého preháňania ich môžeme radiť medzi priekopníkov materializmu na Slovensku. Ako sme ukázali, v ich názoroch bolo mnoho idealistického, čo si vyžiadala situácia, v ktorej tvorili a čo padlo s ňou, no bolo v nich i mnoho takého, čo ich dobu prerástlo a zachovalo si svoju hodnotu podnes. Ba len dnes to vieme plne doceniť, vieme domyslieť nimi nastolené princípy do konca.

Boj našich osvietenecov proti poverám a predsudkom musíme teda hodnotiť vcelku kladne. Bola to azda najsvetlejšia stránka celého nášho osvietenského myslenia.

⁷⁹ *Der Landmann in Ungarn* ..., 50.

⁸⁰ Takéto protirečenie badáme napr. medzi ich tvrdením, že všetko sa dá vysvetliť prirodzeným spôsobom, podľa zákonov, ktoré boh dal prírode, že zázraky sa nedejú a ich častým odkazovaním človeka na pomoc božiu (hlásaným napr. v ich kázňach). Ak má totiž boh v určitej situácii pomôcť, musí zrušiť poriadok vecí, ktorý určil predtým, čiže musí koniec-koncov urobiť zázrak. A takých protirečení by sa dalo uviesť veľa. Svedčí to o boji starého s novým v ich názoroch.

БОРЬБА СЛОВАЦКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ ПРОТИВ СУЕВЕРИЙ И ПРЕДРАССУДКОВ

Заключение

Автор в своей работе дает обзор борьбы словацких просветителей против суеверий и предрассудков разных видов: Против национальной и конфессиональной ненависти, против фатализма, консерватизма, авторитарности и прочего. Он показывает, что этой борьбой словацкие просветители включились в общий ток европейского просветительного мышления и что у них много из его характерных черт. Специфической чертой словацкого просветительного мышления является его религиозный характер (причиной этого тогдашний усиленный феодальный гнет) и стремление словацких мыслителей очистить борьбой против суеверий и предрассудков христианское вероисповедание от остатков языческих и еврейских религий — являющихся, по их мнению, главным источником суеверий. Но, это были только общие рамки борьбы. В ее конкретном содержании много прогрессивного и материалистического. Нужно знать, что словацкие просветители боролись против суеверий и предрассудков посредством науки, особенно с помощью достижений естественных наук, в то время довольно много распространенных (в Словакии в конце XVIII-ого и в начале XIX-ого вв.). Они распространяли науку среди народа и старались его освободить от различных вредных взглядов, которые сковывали его физические и духовные силы. Они старались сделать его идейно независимым, заставить самостоятельно мыслить, убедить его в том, что только он сам может создать свое счастье на земле, сделать его оптимистом и дать ему ясную перспективу. Словацкие просветители своей борьбой только исполняли программу просветительных стремлений Иосифа II., отдельные реформы которого являлись выражением прогрессивных тенденций буржуазии его стран.

Борьба словацких просветителей против суеверий и предрассудков сыграла в общественном и научном смысле в общем прогрессивную роль и является, может быть, самым ярким направлением словацкого просветительного мышления в целом. Правом можно считать, что некоторые его последователи первыми в Словакии прокладывали путь материализму.

THE FIGHT OF SLOVAK THINKERS OF ENLIGHTENMENT AGAINST SUPERSTITIONS AND PREJUDICES

Summary

The author presents in his study a survey of the fight of Slovak thinkers of enlightenment against superstitions and prejudices of different kind: against national and religious enmity, against fatalism, conservatism, faith in authorities etc. He shows that Slovak thinkers of enlightenment were joined by this fight into the general movement of European enlightenment and that their fight bears many characteristic signs of the latter. A specific mark in the thinking of Slovak enlightenment is its religious character — which is the fault of the feudal oppression of that time —, the striving of Slovak thinkers to purify Christian religion fighting against superstitions and prejudices of the survivals of heathen and jewish religion, these being — as they thought — the main sources of all superstitions. This, however, was only the general line of their fight, its actual contents have many progressive and materialistic elements. Slovak thinkers of enlightenment — we must know — were fighting against superstitions and prejudices on the basis of sciences, especially on that of natural sciences, which in those times, in Slovakia at the end of the 18th and at the beginning of the 19th century, were widely spread and propagated. Slovak thinkers of enlightenment popularized sciences among people, strove to rid them of different prejudicial views hindering the development of their physical and mental capabilities, wanted to give them mental independence making them think of their own, to make them stand on their own feet, and to convince people that they themselves are the creators of

earthly happiness, giving them optimism and showing them a clear perspective. The fight of Slovak thinkers of enlightenment meant the accomplishing of the enlightenment-programme born by the striving of Joseph II, several reforms of whose were a true expression of the progressive tendencies of the bourgeoisie of his countries.

The fight of Slovak thinkers of enlightenment against superstitions and prejudices in general played in social and scientific relations a progressive role and represents perhaps the brightest part of Slovak enlightenment at all. These circumstances entitle us to call some thinkers of enlightenment the pioneers of materialism in Slovakia.